

KÖNYVISMERTETÉS.

Világirodalmi lexikon. Szerkesztette Dézsi Lajos.¹ 3 kötet. Budapest, Studium, év n. (1930—1934) 1760 kéthasábos I.

A világirodalom hatalmas globus intellectualesának gazdag lelőhelyéül szolgál a *Világirodalmi lexikon*. A költészet és a tudomány vezéregényiségei mellett felsorakoznak a *dii minorum gentium* is. Egyik komolyan hirdett célja volt a magyar és az egyetemes irodalom kapcsolatainak, magyar kutatások eredményeinek szemmeltartása. Az *Előszó*ban ezt olvassuk: «Lexikonunk *különös figyelmet* fordított a külföldi irodalom fordításaira, magyar vonatkozásaira és a magyar irodalomra tett hatására, valamint a bibliográfiában a magyar szerzők műveire és közleményeire.» (IV. 1.) Ezúttal mi is csak ebből a három szempontból vizsgáljuk.

Az első szempontból nézve a *Lexikont*, meg lehetünk elégedve vele. Külföldi költői művek magyar *fordításainak* és *átdolgozásainak* gondosan utánajártak, s az egyes művek fordításai lelkiismeretesen jelzik, még a kevésbé ismerteket is, így Kis János Addison-átültetését. Nem feledek a magyar munkák idegennyelvű tolmácsait sem. Az irodalomtörténet országújtjától messzebbes jelenségre is ráesik figyelmük: tudják, hogy Collenuccio humanista a XV. században Thúróczi krónikájából lefordítja a III. Endrére vonatkozó részt. Becses tájékoztatót adnak a Petőfi-fordítókról (Amiel, Cassone, B. Thalès), szó esik a cseh és más nemzetek íróinak fordításairól is.

Már a másik két szempontból nézve, nem nyújt ilyen megnyugtató képet a V. L. Idegen íróknak a magyar költészetre tett hatásáról sűrűn esik szó s bőven értékesítik a tudomány eddigi megállapításait, de amint majd meglátjuk, néha még közismeret kapcsolatokról sem vesznek tudomást. Azt viszont igen helyesen tették, hogy kiterjesztették figyelmüket a tudományos irodalomra is; megemlítik p. o., hogy Coccejus (Koch) hollandiai teológusnak Magyarországon egész iskolája volt, s hogy Gombocz Zoltán nyelvbölcséletére Benedetto Croce van hatással. Figyelemben részesül a VL.-ban a magyar szellem hódítása is: a cseh Čelakovszky Frantisek (1799-1852) átveszi a Himfy-versszakot, Endrődi Sándor hat a román Cosbuc Georgére.

Bőséges okulással kecsegtetne azoknak a cikkeknak a kiszemelése, melyekben *magyar tárgyátörténeti mozzanatokra* találunk. Egypár érdekesebb: Boccaccio egyik eklogájában Nagy Lajos nápolyi hadjáratáról van

¹ Az *Előszó* kelte 1930 dec. 15., dr. Dézsi Lajos elhúnyta után a kiadást az 1934. laptól kezdve dr. Mészöly Gedeon gondozta és 1933. dec. 15-én fejezte be.

szó; Vetrican Mór, horvát költő (1482—1567) egyik hősenekének tárgya Buda eleste; Gundulic horvát eposza, az *Oszman* (XVII. sz.) gazdag magyar vonatkozásokban; Guilbert de Pixérécourt Thökölyről melodrámát írt; Ida von Düringsfeld-Reinsberg *Niko Velski* (1864) c. regényében Jósika Miklós bárót és feleségét szerepelteti.

Nem kevésbé érdekesek a magyar és idegen irodalmi *párhuzamok*: a francia Berryer a cikkírótl Kölcseyre, az olasz Cesarotti jelentősége a Kazinczyéra, Hans Pedersen, dán költő hajlékony és kecses válaszlétkossága Babits Mihályra, Anzengruber *Kirchfeldi lelkésze* Petőfi *Apostolára*, Bisson *Feu Toupinelje* Jókai *Arany emberére* emlékezteti.

Nem egy munkatárs derekasan megfelelt egy másik feladatnak is: a cikkekhez csatolt bibliográfiában számot adott a magyar kutatásokról. Ezúttal a *Panccatantra*, a folklóre, a bizánci irodalom, Marino, Melanchton és Malebranche címszók gazdag magyar könyvészeti anyagát kell kiemelnünk.

Viszont tagadhatatlan *hiányai* is vannak a *Világirodalmi lexikon*nak. Akad közöttük nem egy meglepő, sőt feltűnő is. Beszámoló munkánk komoly-sága kötelező feladatunkká teszi, hogy ezekre is rámutassunk.

A fordításjelzés hiányai közül elég utalnunk a legrikítóbbra. Hankiss János, a *Musset*-cikk írója, nem említi Radó Antal becses fordításait.

A *Sidney Fülöp*nek (XVI. sz.) szentelt cikkben hiába keressük a nagy angol költő kiváló esztétikai munkáját, a *Defense of Poesy*-t (1583). Sidney lelkesen nyilatkozik benne a magyar hősdalokról (Irodalomtörténet, 1913). Hasztalan nyomozzuk a *Busbequius*ról írott cikkben a gróf Zrinyi Miklósrá tett hatás jelzését (l. Ferenczi Zoltán: *Zrinyi és Busbequius*, Akad. Értesítő, 1917). Az *Isocrates*-cikkben meg lehetett volna említeni, hogy az ő *Parainesis*e sugalmazta a Kölcseyét (l. Waldapfel János: *Kölcsey Parainesisének antik mintája*, Budap. Szemle, 1904. Nem utal a V. L. arra sem, hogy Höltly a Hainbund más költőivel együtt, hat Ányos Pál, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László és Csokonai Vitéz Mihály költészetére (l. Baróti L.: *Német költők hatása Csokonaira*, Figyelő, 1886. Hajnóczy Iván: *Szentjóni Szabó László élete, munkái*, 1905. Gálos Rezső: *Szentjóni Szabó László költeményei*, 1911. Gálos Rezső: *Dayka Gábor költészete*, EPhK., 1913. Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, Akad. 1913). A *Tiedge* címszó nem említi a német költő *Uránijának* Csokonai *Lélek halhatatlanságára* tett hatását (l. Teveli Mihály: *Csokonai és Tiedge* EPhK., 1900). A *Claren*-cikk nem ad számot arról, hogy a német író *Der Giftmord* c. elbeszélése sugalmazta Kisfaludy Károlynak *A pártütöket* (l. Bánóczy József: *Kisfaludy Károly életrajza*, I. k. 267. és 311 l.). A rideg szárazságú Rückert-cikkben nyoma sincs annak, hogy Tompa Mihály a német költő példaszolgáltatásán buzdul virágregék írására. (Irodalomt., 1917.) A Bulwer-címszó említi ugyan Petrichevich Horváth Lázárnak *Az elbujdosott* c. regényére tett hatást, de azt már nem, hogy Bulwer Kemény Zsigmond báróra is hat, kivált a *hiúság* indítékával (Ferenczi Zoltán behatóan fejtegeti *Kemény Zsigmond emlékezetében*, Budap. Szemle, 1914). A szépen írott Burns-cikkben nem történik említés a nagy skót költő mesteri életképének Petőfire és Aranyra tett hatásáról (l. Tolnai Vilmos: *Burns Róbert Szombat estéje irodalmunkban*, Budap. Szemle, 1923). Kundt Ernő Percy híres gyűjteményé-

ről szólva, azt írja, hogy ennek egyik »gyöngyét«, *A walesi bárdokat*, Arany innét ültette át. Vaskos tévedés! Meghökkenve állunk a kétszeres tájékozatlanság előtt. Hogy a cikkíró nem vette kezébe Percy-t, azt még hajlandók volnánk elnézni, de hogy Arany remekét fordításnak akarja megtenni, arra nincs mentség!

Míg a világirodalom nem egy nagy költőjének szellemi életünkre tett hatásával külön cikkek foglalkoznak, Victor Hugóról megfélekedtek, pedig a nagy romantikust báró Eötvös fordítja (*Angelo*) és méltatja, hat Vörösmartyra, Jósikára, Szigligetire, Petőfire (*Tigris és hiéna, A hóhér kötele*), Jókaira (*Manlius Sinister*), Bajza József dramaturgiai álláspontjára, Ábrányi Emil költészetére. A *Gibbon*-cikkből sincs szó arról, hogy Szigligetinek, Teleki Lászlónak, Madáchnak és Jókainak szolgált forrásul (I. Vértessy Jenő cikkét, Irodalomt., 1916), arról sincs, hogy Tegnérnek, a nagy svéd költőnek, volt némi hatása Arany *Toldi szerelmére* (I. Szentirmay Gizella tanulmányát a Budapest. Szemlében, 1917).

Van egy-két hiány a magyar szellem hatása jelzésének mellőzésében is. Így a *Nestroy*-címszóban nyoma sincs annak, hogy az *Umsonst*-ban Nestroy Szigligeti *Liliomfi*-ját elorozta (I. Császár Elemér: *A német Liliomfi*, EPhK., 1908), annak sincs, hogy Holtei egyik munkájára hatással volt Gyulai Pál *Vén színésze* (I. Gragger Róbert cikkét EPhK., 1916).

Nemcsak a hatások dolgában mutatkoznak hiányok, hanem olyan *tárgy-történeti mozzanatok* jelzésében is, melyek élesen mutatják a világirodalommal való kapcsolatunk erősségét és biztosságát. Míg Attila történetének költői feldolgozásairól külön cikk szól,¹ Napoleonról megfélekedtek, noha Béranger, Hugo, Balzac, Stendhal, Manzoni, Grabbe, Rückert, Tolsztoj, Berzsenyi, Vörösmarty, Jókai, Vajda Péter s még sok költő alkotásaiban szerepel. Így áll a helyzet a Shakespeare-cikkek egy részével is. Nem szólva most arról, milyen kevés ügyet vetettek a V. L. írói a magyar Shakespeare-kutatásokra, kivált Beöthy Zsolt *Tragikumának* remekbe készült fejtegetéseire és a Magyar Shakespeare-Tár köteteire, csak egy példát említek: az *Ophélia*-címszóban egy árva szó sincs a magyar költészetre tett hatásáról, noha sugalmazása megérzik Katona Melindájának, Kisfaludy Sándor Lórájának, Vörösmarty Zenőjének, Szigligeti *Cigánya* hősnőjének, sőt Fáy András egyik elbeszélése nőalakjának rajzában is (Császár Elemér: *Shakespeare és a magyar költészet*, 1916, 138—139. l. M. Shak.-Tár, 1917).

Majdnem ez történt *Pán halálával* is. A Pán-cikk csak Turgenyevre, Reviczkyre és Knut Hamsunra hivatkozik, de nem említi Plutarchost, Rabelais-t, Fontenelle-t, Heinét, Paul Arène-t, D'Annunziót, Carduccit, Faludi Ferencet, Komjáthy Jenőt, Czöbel Minkát (Budapest. Szemle, 1903, EPhK. 1903., 1905., 1908., 1909., 1911., 1912. és 1916. évi.).

A jávorfa meséje nem kapott címszót, noha Tompa, Szigligeti és Tarkányi költeményei megérdemelték volna, hogy a V. L. felhívja a figyelmet

¹ Ebben a címszóban sem esik szó Niccolo da Casola, XIV. századi költő olasz-francia átmeneti nyelvjárásban írott, az egész olasz Attila-hagyományt éftékesítő és sok tekintetben a francia chanson de geste-ek hatásáról tanuskodó, *Attila* című eposzáról. (L. az *Attila az olasz hagyományban* c. dolgozatomat, Budapesti Szemle, 1913.)

a háttérükben sokasodó, világrészeket felölelő, hatalmas folklore-anyagra (l. Ethnographia, 1914., 1920. és 1925). Ez a mellőzés érte *A boldog ember ingének* a meséjét is; hiányzik a holland T. Helvetius *De gelukigejének*, Casti, Walter Scott, Daru, Anatole France munkáinak, nálunk Greguss Ágost, Bulcsu Károly, Sik Sándor költeményeinek említése (l. Reinhold Köhler: *Aufsätze über das Märchen*, 118—135, I. IK., 1891. és 1912., Uránia, 1914.).

Hiányok, mellőzések, elhallgatások egyebütt is felötlének. Hazai kutatás nálunk is rátereli a figyelmet a skót és angol népballada részletezőbb ismeretére (Greguss Ágost csak Percy-re támaszkodhatott), Francis James Child folklore-remeklésére, a tízkötetes folio-alakú *Scottish and english popular ballads*re (megvan a Pázmány P. Egy. Könyvtárában) s íme: sem a skót ballada nem kapott címszót (nem úgy, mint a skandináv ballada), sem Child (l. *A skót népballadáról* c. tan. az EPHK-ben., 1914., a *Népballadáink skót-angol megvilágításban* címűt az *Ethnographiá*-ban 1915).

Szóljak-e még arról is, hogy a Camoens címszó nem említi, hogy báró Kemény Zsigmond *Élet és ábrándjában* szerepelteti a nagy portugál költőt: vagy arról, hogy Szász Károly nemcsak fordította Tennyson *Királyidőlljeit*, hanem magvas tanulmányt is írt róluk, hogy a megfelelő helyeken mély-séges csend örvényébe hull Szász Béla tanulmánya (*A reflexív vallás-erkölcsi elem a költészetben és Longfellow*, Akad., 1884), Gombocz Zoltán nagy dolgozata Wundt *Néplektanáról* (*Nyelvtörténet és lélektan*, 1903); Haraszi Emil kutatása Wagner Richárd magyarországi sorsáról, Gulyás Pál gondos munkája: *Voltaire és Shakespeare* (Magyar Shakespeare-Tár, 1910); Fokos Dávid fölött, noha az újabb zürjén írókat eredetiben olvassa, a zürjén irodalom ismertetője mégis közönyösen néz el. De ki győzné mindet elsorolni? Nincs terünk rájuk.

Tagadhatatlan, hogy a sok kifejtéssel és elhallgatással olyan látszat áll elő, mintha az európai közösséggel való kapcsolataink számai lazábbak volnának, mint amilyenek a valóságban, másfelől ilyen módon a tudományos kutatás megbecsülésének komolysága is kockán forog. Kívánatos, ha talán újabb kiadásra kerülne a sor, hogy a Világirodalmi Lexikon írói egy, a magyar vonatkozásokra szemesebb figyelemmel örökődő központi erő útmutatása szerint, a magyar kapcsolatokra körültekintőbb és elfogulatlanabb gondot fordítsanak. Gazdag anyagot nyújtottak ugyan, de a *salon des refusés*be jutottak szemléje után ki tagadja, hogy a valóság gazdagabb, mint a róla festett kép?

ELEK OSZKÁR.

György Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. Budapest, Studium, 1934. 8-r. 272 l.

Az anekdota ősidők óta élőszóban terjedő irodalom; formáját még az sem rögzíti meg, hogy leírják vagy kinyomatják. Elmésen jellemző rövid elbeszélés, szálló-igék módjára terjed, más-más személyhez, eseményhez tapad, de változatlan benne a jellemző fordulat. Formája a különböző korok szelleméhez, sőt ízléséhez simul. Valamikor — a görögöknél — bujkáló, botrányosizú mende-monda volt és apophtegmának hívták. Mai nevét Xenophontól kapta. A középkori prédikációkban eleven szerephez jut, mert szemlé-

letessé teszi a szónok mondanivalóját. Más szint ölt a renaissanceban, mikor Petrarca által, szabad és zabolátlan formában először vonul be világi könyvekbe is, és erotikus, sőt trágár indítékok féktelen játékaival kezd tobzódni. A középkorban az anekdota a tanítás eszköze; a humanisták kis elbeszéléseiben van egy kis társadalmi irónia, de egyetlen céljuk a mulattatás, szórakoztatás. A XVI. és XVII. század facetiáiban Poggio humora él. Ez a pusztán jókedvre hangoló irány elsősorban román nyelvterületeken terjed, de hamarosan gyökeret ver a műfaj az angoloknál, majd a németeknél is — *Schwank*-jai a *Schampf und Ernst* harminc kiadásán át sikamlós utakat járnak. A modern anekdota-típust, amely a csattanós befejezésű adomához közeledik, a fölvilágosodás teremti meg és adja át a XIX. századnak új életre, gazdag termelésre. Az anekdota természetében rejlik az oka, hogy éppen az élet örömeit, a klasszikus «carpe diem» elvét hirdető korokban, a renaissance és a fölvilágosodás szellemében éli ki legtermékenyebb virágkorát.

Az irodalomtörténet figyelme csak a legutóbbi száz évben fordult feléje, amióta egyrészt Benfey *Pancsatantra*-fordításának korszakalkotó bevezetése a vándorló mesetárgyakra és indítékokra irányította a kutatók figyelmét, másrészt az összehasonlító módszer a vizsgálódásnak váratlanul széles látókört teremtett. Az anekdota, vándortermészete miatt, mindenütt egy-egy útjelzője lett a tárgytörténeti kutatásnak. Nálunk a magyar anekdotakincsnek klasszikus gyűjtője Tóth Béla volt, a kutatások kezdeményezői Binder Jenő, Bognár Teofil, majd Katona Lajos lettek, s Katonával bekövetkezett az összehasonlító módszernek sok eredményre vitt lendülete. Katona Lajos leginkább középkori példáink és anekdotáink forrásait és vándorújtát kutatta. Erős tárgytörténelmi érzéke, erudíciója és látóköre megvan György Lajosban is, aki nagy felkészültséggel és páratlan buzgalommal fogott a magyar anekdotaanyag feltárásához és tudományos rendszerezéséhez. András Sámuel és Könyi János munkásságáról irt monográfiái már jelezték útját, amelyet elhivatottsága kijelölt számára. Könyve, amelyet Császár Elemérnek ajánl, 60-ik születésnapjára, fáradozásainak első összefoglaló eredménye. Azért mondom az elsőknek, mert még két nagy feladatát látom: az egyik egy nagy magyar gyűjtemény volna, amely az anekdotákat nálunk való felbukkanásuk időrendjében és az összes változatok megjelölésével, sőt eltérőbb változatok közlésével foglalná össze. A másik az anekdotának és összes rokonainak műfaji meghatározása és leírása volna. Mindkettőnek sorát kell kerítenie. De addig is alapvető jelentősége van ennek a most megjelent kötetnek, amely minden kutató számára kitűnő kiindulás és megjelenésétől kezdve nélkülözhetetlen forrásmunka. Az anekdota világirodalmi útjának vázlata után két nagy fejezete van: az egyik a magyar anekdota története, a másik 250 olyan vándoranekdota rendszerezése, amelyek különböző változatokban nálunk is éltek vagy élnek.

A magyar irodalomnak mintegy háromszáz anekdotáskönyve van: ennyit ösmer György Lajos, aki lelkiismeretesen végigböngészte e vándorló műfajnak minden nyomát. Ezekből állapítja meg, hogy az anekdotának nálunk három korszakáról beszélhetünk. Az első korszaknak Temesvári Pelbárt és Pázmány Péter, eladdig két legnagyobb szónokunk a főhősei, a köréjük, vagy nyomukba sorakozó többi hitszónokkal együtt. Pelbárt példái mind egyháziak,

Pázmány azonban szívesen él sok jóízű világi adomával is. Bornemisza Péter már ismerte a XVI. század durvább facetiáit, amelyek histrióink száján is bizonyára épen úgy forogtak (bár egy írott trufájuk sem maradt ránk), mint a külföldiekén. Bod Péter *Hiláriusa*, a Kolombán János szerzette *Vida György facetiái* sok kellemetlenséget szereztek szerzőiknek. A második korszak már a modern anekdota virágzását hozta meg. Élén Kónyi és Andrád gyűjteményeivel, majd Szirmay híres paraboláival, az anekdota mint komolyan megbecsült műfaj vonul be és él az irodalomban, hogy a negyvenes évekkel még teljesebb virágba boruljon: az ekkor kezdődő harmadik korszak középpontja Jókai Mór, sok követője van, velük az anekdota megkapja igazi magyar vonásait, amelyek a népi adomából fejlődnek. Büszkén mondhatjuk el, hogy a magyar anekdota nem trágár és útszéli fordulatokkal, hanem jóízűen és etikai magaslatról tréfálkozik. Történeti fejlődésének rajzával György Lajos gazdagabbá tette irodalmunk értékeinek ismeretét.

A könyv magjának másik része 250 nálunk is előforduló anekdota összefoglalása. Ez a tekintélyes gyűjtemény természetesen nem teljes (pl. Szentjóni Szabó *Együgyű parasztja* nem szerepel), de a maga nemében igen jó, mert alapja lesz a további kutatásnak. Ahol lehet, a világirodalomban már elfogadott motívummal jelöli meg az anekdotát, ahol ilyet nem talált, maga készítette a vezérszót, s ezeket abc-rendbe szedte. A motívumok alapján való ez a rendszerezés is nehézkes persze, de — nincs jobb, s nem is akad. Anyagát még ki lehetne egészíteni a népmesékből (Pathelin); földolgozásra vár — bár, itt-ott kiaknázta már — a magyar kalendáriumirodalom is. Ezekkel bővíülhetne a sajátosan magyar anekdoták száma. Jó volna, ha az *Erdélyi Demokritus* nyomtatásban is megjelenhetne. A kötetet befejező szép bibliográfia is teljesebbé teszi használatát.

György Lajos kitűnő kötete új fejezetet jelent a magyar tárgytörténeti kutatásban s alapvető jelentőségével nélkülözhetetlen munka lesz hosszú időre. De alaposan bővívítette irodalmunk ismeretét is. Kívánatos volna, ha tovább buzgólkodnék eddigi eredményeinek megszerzésén.

KERÉKES EMIL

Balogh Károly: Madách, az ember és a költő. Budapest, é. n. (1934), Vajna György és társa. 366 l. 16 képmelléklet

Madách költészete és ezzel kapcsolatban a költő életének ismerete irodalmi életünknek legérdekesebb kérdései közé tartozik. Az volt már föltűnésekor is; de ez az érdeklődés, ha nem is egyenletesen, azóta csak fokozódik. A tudományok haladása, valamint az újonnan fölmerülő adatok lehetővé teszik, hogy mindig mélyebbre hatoljunk bele Madách külön világába, ahol a költészetnek egyik hatalmas, komoran pompázó virága nyílt ki, a ma már külföldön is ismert, sőt elismert *Ember tragédiája*.

Balogh könyve nagy szeretettel és megértéssel rajzolja az embert is, a költőt is. Erősebb azonban az életrajzban. A tudomány számára azzal hoz újat, hogy az eddigi kutatásokat összefoglalja, mégpedig kritikával, igazít, javít az esetleges tévedéseken, s jóformán mindent ismer, ami a költőről szól vagy rá vonatkozik. Egyes mozzanatokat jobban kiélez, erősebben megvilágít s bővebben tárgyal. Ennek az az eredménye, hogy Madách környezetét, családi és baráti körét alaposabban megismerjük s a költőre

való hatását világosabban látjuk. Nemcsak Madách édesanyja gyarapodik egy-két kedvesebb vonással, vagy Szontágh egyénisége és szerepe domborodik ki jobban, hanem Madách életének 1854-től kezdődő szakasza is, épen családi tragédiája után, bővebb feldolgozást kap. Ezt a korszakot ugyan Balogh Károly 1924-ben édesatyja naplója után már ismertette (könyv alakban is: *Madách Imre otthona*. Athenaeum, 90 l.), itt azonban szóbeli értesüléseivel is megpótolva adja. Újat hoz Fráter Erzsébet sorsára vonatkozólag is. Az ideges, nyugtalan, összeférhetetlen egyéniségen elmebaj fejlődik ki, s Balogh a végső süllyedése okát az alkoholizmusban — nem pedig a laza erkölcsű életmódban — jelöli meg.

Értekes a könyv első részének az a szakasza is, amelyen át Madách tanulmányaiba és dolgozasmódjába pillanthatunk bele. Madách olvasmányaira és tanulmányaira a családi könyvtár anyaga, sőt rokonainak, barátainak könyvei is nyújtanak itt felvilágosítást. Az eddigi közléseket Balogh összefoglalja és megtoldja. Madách dolgozasmódjára vonatkozólag Balogh azt mondja, hogy mindazt, «amit olvas és tanul átérzi és asszimilálja». (100. l.) Ebből fakadnak aztán saját gondolatai. Ezeket azonban ismételtelen előveszi, újabb művébe dolgozza bele — főműve nagyon világos példája ennek a dolgozasmódnak. «Ifjúkori kísérleteinek egy részét átveszi egy-egy költeményébe, költeményeinek egyes szakaszait drámába.» (141. l.)

Rámutat Balogh a második részben Madách lírájának arra a nagy jelentőségére, hogy ezek a költemények, valamint *Az ember tragédiája* előtt írt drámai művei «vezetnek legközvetlenebbül Madách megismeréséhez és javarészt ők adják a kulcsot *Az Ember Tragédiája* egyes eszméinek keletkezéséhez és fejlődéséhez. A nagy drámai költeménynek nem egy gondolatát, eszméjét, sőt jelenetét találjuk meg — gyakran a kikristályosodási folyamat különböző fázisaiban — e költeményekben». (261. l.) Egész sor áthelyezett gondolatot, eszmét idéz, amelyeket még meg is toldhatnánk.¹

A második rész egyik szakasza (III. *Az örök Ádám*) Balogh felfogását adja Madách főművére vonatkozólag. Már előbb, az első rész IV. szakaszában, foglalkozik *Az ember tragédiájával*, ez annak mintegy kiegészítő része. Ez a két szakasz a legérdekesebb Balogh kötetében; bizonyos mértékben vitatkozó jellegű, felfogása azonban eredeti s talán a legkielégítőbb, legmegnyugtatóbb megoldás a költemény eddigi értelmezései között. Nagyon helyesen magának a költőnek a magyarázataiból és szavaiból indul ki. «Költeményeiből és egyéb műveiből minduntalan kicsendül az Ádám—Luciferféle dualizmus, az anyagelvűség és eszményhitűség, az értelem és érzelem, hit és tudás állandó benső harca, a szkepticizmus hínárjából kibontakozni vágyó, vergődő szárnyal fölfelé törő lélek sóvárgó szava.» (213. l.) Az értelem és érzelem harca mindenesetre szerencsés gondolat, sőt a tragikum szempontjából is nagyerejű megállapítás. A harc természetesen azért tragikus, mert az érzelem győz, az kerekedik fölül: így van ez minden tragédiában. Az értelem csöbje, a bizonytalanság pokla² viszi Ádámot a hit, az érzelem

¹ E sorok írója legutóbbi dolgozatában (*Irodalomtörténeti dolgozatok Császár E. 60. születésnapjára*. 1934. 115. l. — *Madách lelki fejlődése.*) utal erre a jellegzetes dolgozasmódra.

² V. ö. *Az ember tragédiája*. XV. szín. 4064. sor. (Alexander.)

megnyugtató karjaiba; az értelem lovagja megadja magát, bevoñul a hit egyedüli menedékébe.¹ Jól tudja azonban Balogh, hogy *Az ember tragédiájának* teljesen kielégítő magyarázatát adni aligha fog sikerülni valaha. Magyarázata mégis nagyon tiszteletreméltó, Madách egész életéből fakadó, világos és érthető, s azt hisszük, hogy legjobban megközelíti magának a költőnek a felfogását, azt az elgondolást, amelyet költeményében kifejezni akart.

A kötet többi része a tudományt nem érdekli, sem a lírai anthologia, sem a *Gondolatok Madáchról — Aforizmak* bezáró szakasza. Ezek a nagyközönség számára készült összeállítások, néhány itt először megjelent költemény azonban emeli a munka értékét.

Az egész könyv érdekes írásmű, méltán tarthat számat nemcsak a közönség, hanem — a Madách-kérdés teljes ismeretével új adataival új megállapításaiival — Palágyi és Voinovich munkája mellett a tudomány érdeklődésére is. Kár, hogy a Voinovichtól (1914 ill. 1920-ig) összeállított Madách bibliografiát és repertoriumot nem folytatta napjainkig, de így is jelentékeny gyarapodása a Madáchról szóló irodalomnak. Ízléses kiállítása, jól megválogatott, egykorú fényképek és festmények után készült képei dicsérik ezt a tartalmas könyvet, amely Harsányi Zsolt háromkötetes regénye mellett bizonyára hozzájárul majd Madáchról való hiteles ismeretünknek elterjedéséhez.

HEGEDŰS ZOLTÁN

Földessy Gyula: *Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből*. Budapest, 1934. N. 8-r. 269 l.

Ha mai tudásaink közül ki kellene választani azt, aki feltétel nélkül, szinte a vallásos rajongás extázisával közeledik a költészet felé: Földessy Gyulában lehetne bemutatni ezt a művészet oltára előtt celebráló tudóstípust. Nem egyszer halljuk a szertartás igéit: a végtelen felé törő, igazságot és törvényt megismerni akaró emberi tevékenység a művészetben a legdiadalmasabb. Az élet egészét, a törvények teljességét ez képes *egyedül* belátni. Hányszor halljuk közben a «korlátolt» értelem ócsárlását, tudomány és filozófia másodrangúságát az igazságmegismerő vállalkozásban: tudós, aki öngyilkos módon fordítja maga ellen fegyvereit... S a legegyetemesebben érthető (mert nyelvbe foglalt) és legkorlátozottabb (nyelvi sokfeleség) művészet, a költészet, «nem játék, nem régi műfajok epigon másolása, hanem *világnézet és küldetés.*» (175. l.) Ezért kutatja Földessy a költőben a világnézetet és keresi a vátesz megjelenését. Ezért érdeklik csupán a lírikusok, megpedig a «zsenik», a «természet» módjára alkotók: Csokonai, Petőfi, Ady, Goethe. Bennük teljesedik az isteni törvény és küldetés, ők állanak az emberméltóság csúcsán — érezzük Földessy majd mindegyik lapján. Az élet egészének esztétikai szemléletű magatartása az övé, nem elv már, hanem életforma és életalakítás: «Az igazság, a jóság, a szépség szentháromságának felbonthatatlan egységében a *szépség* a világmindenség, a Lét legfőbb formáló elve.» (49. l.) Érzelmi magatartása állandó feszültségben tartja; lírai részvétele ott a legfeltűnőbb, ahol már maga is kortárs volt (Adyról szóló hat tanulmánya). Amit Csokonai-

¹ V. ö. *Az ember tragédiája*. II. szín. 212. sor.

ról, Petőfiről és Adyról mond (mostani eredményeit már megírta róla régebben), nem új, de nagyon jellemző az ő kitörő, érzelmi módon alkotó tudóseyéniségére. Figyelemreméltók azok az egyeztetései, melyekben Csokonainak Aranyra és Vörösmartyra tett hatását mutatja ki. Mostani Ady-cikkeiből is látszik, hogy Földessy nemcsak leglelkesebb híve Adynak, de legalaposabb ismerője is. *Ady-problémák* c. tanulmánya — melyben Sik Sándorral száll szembe kitünő dialektikával — tetszett legjobban: bizonyára számottevő terméke marad az Ady-filológiának. Kedvenc költőjének minden életmozzanata érdekli; aki valami módon kapcsolatban állt Adyval, fontos számára: ezért ír Ady édesapjáról és Hatvany Lajosról. Ilyen érdeklődés vezetí Goethe-cikkeiben is; itt azokat a magyarokat kutatja fel, akiket Goethe személyesen ismert. A költő-váteszek világnézetének kutatása mellett Földessy másik, egyéni színezetű célja a világnézetalakítás, az életszemlélet elemeinek állandó tudatosítása: innen külön tanulmányokban és cikkekben kifejezésre jutó filozófiai érdeklődése is. Valló ember, akinek nem fontos, hogy közhelyeket ír, mert nem az elvi magatartás újsága a lényeges neki, hanem e szent közhelyek segítségével felépített világnézete. Ezért marad jóértelemben vett örök-dilettáns mind az irodalom, mind a filozófia terén, innen az a távolság, ami a szaktudós-alkattól elválasztja. Ez természetesen azzal a veszélyel jár, hogy a tárgyról a tudós egyéniségére billenik át az érdeklődés: tudósnál kevésbbé kívánatos jelenség, műve könnyen válik pusztá dokumentummá.

HARASZTHY GYULA

Kardeván Károly: Az Ember tragédiájának magyarázata. Budapest, Egyetemi Nyomda, év n. (1935.) 8-r. 95 l.

A szerző egy negyedszázaddal ezelőtt egy 147 lapos könyvet tett közzé ugyanezzel a címmel. Megállapította benne, a meggyőződés erejével, nem pedig bizonyítékok alapján, hogy a tragédiából optimista világnézet sugárzik ki. Amit ő kimondott, azt később Pauler Ákos és Ravasz László tudományos érvekkel igyekeztek bizonyítani, s Kardeván Károly most, nyilván, hogy prioritását igazolja, újra kiadta könyvét, lényegében változatlanul, de erősen megrövidítve. Ebből a szempontból nincs megokolva az új kiadás, mert az ő tanítását már évtizedekkel korábban hirdették mások is, s Pauler és Ravasz, ha támaszkodtak régibb nézetekre, bizonyára nem az övére építettek.

Az új kiadás előszava más indítéokra hivatkozik: *Világosabb fogalmazásban* adja most a könyvét. Nincs kezünk ügyében ez a régibb szövegezés, de ha nem téved a szerző, akkor az igen homályos és zavaros lehetett, hiszen ez a második fogalmazás is az, legalább is a fejtegető felében. A könyv ugyanis két elemből alakul. Egyik, a jóval terjedelmesebb, a tragédia cselekvényének ismertetése színek szerint, gazdagon megtűzdelve idézetekkel. Ez világos ugyan, de nem volt semmi szükség reá — szerencsére nemcsak a szakemberek, hanem az úgynevezett művelt közönség is alaposan ismeri Madách remekét, s efféle bő kivonat telt volna bármilyen érettségít tett „olvasó”-tól. A másik elem a tragédia filozófiai megvilágítása, részint a bevezető fejtegetésekben, részint a tartalmi ismertetés között elszórt, jobbára polemikus megjegyzésekben. Hogy mit akar megcáfolni — rendszerint Voinovich Géza és Alexander tanításait — azt látjuk, mert szószerint idézi a bevádolt állításokat,

s Voinovich is, Alexander is tiszta fejek és kitünő stilszták; hogy mit akar ő bizonyítani, azt legtöbbször nem tudjuk meg: szavai árjában elsikkad a gondolat, vagy épen csak „szavak, szavak“ az, amit olvasunk, erősen kongó, de nem sokat mondó szavak. Igazoláslul álljon itt egy ilyen fejtegetése.

«A Föld szellemének e szavai ellentétben állanak a materializmussal és előbbi fejtegetéseit is másként kell érteni. „Csak én lélekzem benned“ — a testi életre vonatkozik, nem azt jelenti, hogy lelke is az anyagi világból való. Hogy felfogása, érzése, kisugárzása a Földnek van, nem jelent többet, mint hogy az ember mindent azon a szemüvegen keresztül néz, amelyet az anyag rak rá. A lélek a testen keresztül lát.» Ami ebben a „fejtegetés“-ben Madáchból való, az kiszakítva az összefüggésből, elvesztette értelmét, anit a szerző fűz hozzá, az még jobban összezavarja.

Ezt a könyvet kár volt újra napvilágra küldeni.

SZABÓ DÁVID.

Biró János: Tolnai Lajos. Debrecen, év n. (1934) Magyar Irodalom-történeti Szeminárium. 8-r. 97 l.

Jó tollú friss írás, frissesége azonban inkább az újságíró könnyedségére, mint a tudománya határozottságára mutat. Jó a dolgozat szerkezete, — külön fejezet szól Tolnai munkásságának minden ágáról — de az egyes részek egymással alig vannak kapcsolatban; nem egy írói lélek egyetlen centrális énjéhez fűzött kifejtését kapjuk, hanem csak a költő szétkülönített írásainak leíró magyarázatát. Ez annak a következménye, hogy a dolgozat nem minden pontjában alapos; a szerző nem tudott feladatában egészen elmélyedni, s ebből folyik ítéleteinek sokszor kevésbé meggyőző volta is. A dolgozat végén egy végleges összefoglaló fejezet hiányát érezzük, amelyben a szerző megadhatta volna Tolnainak a jelen új értékelési mellett a pro et contra vitáját eldöntő jellemzését. Így ez a feladat továbbra is megmaradt, a jelennél mélyebb világnézeti és szociológiai vizsgálat számára, de addig is Bíró dolgozata a leghasználhatóbb Tolnai-értekezés.

KENYERES IMRE.

Kratochvíll Baróti Dezső: Dugonics András és a barokk regény. Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Int. (1934.) Kis 8-r. 70 l.

A részleteiben még nem tisztázott irodalmi barokk Dugonicsossal érte el utolsó hullámát; vele szállt le azon olvasó rétegbe, ahol bizonyos vonásaiban ma is él: a nép körébe. Ennek a folyamatnak menetét nagy vonásokban már ismerjük, részletes bemutatására ez a dolgozat vállalkozott, de még csak megközelítő eredményt sem ér el. Igazán nem tudjuk megerteni, hogy az utóbbi időben megjelenő doktori értekezések egy állandó csoportja, épen azok, amelyek a legnagyobb feladatra vállalkoznak, üres szócsépléssel, elkapott de meg nem értett jelszavassággal akarják a tudományt gazdagítani. Ebben a dolgozatban is a szerző egyáltalában nem tud különbséget tenni tanulmányai és az ezen alapuló új tudományos eredmények között. Hetet-havat összekever, barokkot a praeromantikával, a nélkül, hogy az épen ebből adódó problémákat még csak észre is venné. Az ilyen dolgozatok csak lejárattják az új irodalmi nézeteket, s gátlói a tudományos fejlődésnek. Nem kérünk belőlük.

KENYERES IMRE.